

Bona Julia:

Egy délszláv népballada és két néprománc

Vuk Sztefánovics Karadzics, a nagy szerb reformátor és nyelv-újító neve éppoly ismert nálunk, mint Abbate Fortis-é, aki először ültetett át délszláv népdalokat és balladákat olaszra, hogy ezután a franciák majd Goethe, Herder, Talvi, Grimm is nyomába lépjenek. A magyarok elég későn fordulnak érdeklődésükkel a szomszédos szláv népdalok, balladák felé s ezek mégis a magyar irodalomra gyakorolnak legnagyobb hatást. A kezdeti nehézségek és tapogatódzások, Kazinczy és Toldy fordításai után Kölcsey és Bajza is fordítanak délszláv népdalokat. Mind a négyen németből s így hibáik, félreértéseik is nagyjából azonosak. Az első, aki szerb eredetiből fordít, Vitkovics Mihály. A délszláv népköltészet magyar fordításainak történetében mégis Szekács József „Szerb népdalok és hősregék“ c. könyve a legjelentősebb. A délszláv népköltészet ekkor kezd hatni nemcsak tartalmával, de formájával is a magyar irodalomra. A magyar népiességnek — ahogyan Horváth János is mondja — ebben az időben egy szerbmodorú ága is volt. A szerbmodorú előadás költészetünkben Vörösmarty „Földi menny“ c. költeményével indul meg.

A fordítók ekkor még majd mindannyian trocheusban, u. n. „szerb trocheus“-ban fordítanak, még Szekács is, pedig ő már jól tudta, hogy Vuk Karadzics ilyen irányú állítása helytelen. Vuk Karadzics ugyanis gyűjteményének I. kötetében (VIII lap) így nyilatkozik: „A mi hősdalaink egyiglen tíz szótagúak, vagyis öt trocheus-lábúak (s ez a helytelen B. J.), úgyhogy a második láb után daesura következik...“ A délszláv hősdalok valóban tíz szótagúak s a negyedik szótag után — ahogyan ezt Szekács is meglátta — metszet, pauza következik. De „szerb trocheus“-ról nem beszélhetünk.

A fordítások másik jelegzetessége abban az időben, hogy a kötelezőnek felismert tíz szótagszám a „költői szabadság“ áldozatául esik. Az egykori fordítások inkább átköltések, s a fordítók megfeledeznek arról is, hogy a délszláv hősdalokat „guszla“ kíséretében éneklie a nép. A daltam ismerete ugyanis megkönnyíthette volna a fordítók munkáját.

A magyar népiesség történeti korszakának lezárulásával, Petőfi, Arany, Gyulai, Szász Károly után, amikor a népellenes uralkodó-körök gazdasági és kultúr-politikája is a leigázás jegyében indul, különösen pedig 1867 után mélyül a szakadék a magyarok és délszlávok között. A szellemi érintkezést is lehetetlenné teszik s a délszláv népköltészet iránti érdeklődés is lankad. A fordítók ezután már inkább délszlávok, vagy délszláv területen élők, akik a legtöbb esetben a két nép baráti közeledésének harcosai is. Köztük Radics György, Erődi Béla, Dömötör Pál, Margalits Ede és Szegedy Rezső, Csuka Zoltán a legjelentősebbek.

Hosszú évtizedes hallgatás után legújabbán Bori Imrétől és Lőrinc Pétertől olvashattunk néhány délszláv népdal-fordítást.

Az egyik legszebb és leghíresebb délszláv népballada a „Hasszán aginica“. Eddig három magyar fordítója akadt, tudtommal én vagyok a negyedik.

A világirodalomban először Abbate Fortis fordította olaszra. Innen kerülhetett a franciákhoz. Goethe valószínűleg a francia szöveg alapján fordította németre.¹⁾ Kazinczy 1789-ben fordítja Goethe német szövegéből, melyet más délszláv balladákkal együtt Herder gyűjteményéből ismerhetett. Horváth János szerint „Gyászdal Azzán Agának szép, de szerencsétlen nője felől“ címen jelent meg először a Poétai berek-ben 1813-ban. Kazinczy a cím után odatette, hogy „mórlak²⁾“ nyelvből, Goethe után“ s ebből gondolhatjuk, hogy talán nem is tudta, hogy délszláv népballada. Bizonyos, hogy a ballada, mélyebb értelmét megérezte és értette, mégis találunk helyeket, amelyek elárulják tájékozatlanságát.

Így a „kaduna“ szót „kegyes nő“-nek, máshol viszont „özvegy“-nek fordítja, holott „férjezett asszonyt“ jelent (a szerb irodalmi nyelvben: goszpogya). Ugyanígy nem értette meg „devojka“ leány szót sem, s így ír: „Kádi! a szép özvegy idvezel téged...“ (Djevojka te ljepo pozdravljase). Ugyanígy bizonytalan a „Szvati“ szó fordításánál, amely násznépet jelent, de ő néptörzsnek gondolja. Tájékozatlansága mégis leginkább ott tűnik szembe, ahol Hasszán-agáné szájába adja, hogy: „Bátyám, kényszerítlek életedre“. Az a mohamedán világ és erkölcsök, amelyben Hasszán-agáné felnőtt, közel sem volt ennyire szabadszellemű. A moha-

1) Néhány kutató szerint Goethe az „Azzan-Aginica“ fordításához nem használta sem a francia sem az olasz szöveget, hanem csak az eredeti délszlávot. Én inkább azoknak a feltevéséhez csatlakozom, akik a francia fordítás mellett foglalnak állást már csak azért is, mert Goethe egyik levelében kifejenti, hogy a Rosenberg-féle francia fordítás volt kezében. Igaz, később másutt ő maga cáfolja ezt meg azzal, hogy nem emlékszik már pontosan a forrásra. Valószínűbbnek tartom ezt a másik feltevést azért is, mert a két fordításban hasonló tartalmi-formai sajátosságokat és hasonló hibákat, elírásokat találhatunk.

2) „Mórlakok“-nak az orthodox dalmáciai bevándorlókat nevezték, a szomszéd népek pedig kalózoknak tartották őket.

3) Ez a ballada mohamedán talajon, mohamedán légkörben játszódik le, de cselekménye „elvitathatatlanul délszláv jellegre mutat“. Veszelinovich Magdolna igen találóan így jellemzi a ballada cselekményét: „Az asszonyt váratlanul éri Asan-aga üzenete. Amikor lódobogást hall a ház előtt, rohan az ablak felé, hogy onnan levesse magát... De helyette a fivére jön, magaviseletében nincs semmi merevség; úgy bánik hűgával, mint egy gyenge, védelemre szoruló lénnel. A tény, hogy újra férjhez akarja adni, nem kegyetlenség. Asan-aga megüzente, ne várja őt meg az asszony, ezzel köztük vége mindennek örökre. Az elkergetett asszony családja azonban elégtelt követel. A sorok mögött ott érezzük a tehetetlen asszony kétségbeeső sikolyát, aki az otthonát, gyermekeit veszíti el... Az a tény, hogy jövendő urától hosszú fátyolt kér, amellyel eltakarja arcát... azt bizonyítja, hogy Imoski Kádit már teljesjogú urának ismeri el. Asan-aginica, a magára hagyott, passzív, féltékeny lény a társadalmi szabályok előtt meghajolt, ellentétben Asan-agával, aki sebesülten a sátorban megkívánta volna feleségétől, hogy látogassa meg.“

Egy modern és a népdal-kultúrában eddig ismeretlen szempontot világít meg Lucerna Kamilla: „Az ő (Asan-aga) követelése helyes, az írja természetét fellázdát a muzulmán szokások ellen, amelyek leigázzák az emberiséget. Egyetlen hibája, hogy nem érti meg és tönkreteszi feleségét, ahelyett, hogy szabadabb emberi felfogásra nevelné“...

Amikor Asan-aginica utoljára látja gyermekeit, az ura nem ismeri felesége érzéseit, ezért is igazságtalan vele szemben és gyilkos szavakat mond neki. Az egész vers egy - a férj és feleség közötti - végzetes félreértésen alapszik, csupa lelki bizonytalom, amelyben az ember kemény szava mögött sok tehetetlenségében.

medán nő nemcsak, hogy nem kényszeríthetett férfit semmire, de még egyenrangú társa sem lehetett neki. De ezt Kazinczy nem tudhatta. Az eredeti „imoszki kadija“-t is meghagyja változatlanul, valószínűleg nem is gondolt arra, hogy a „kadija“ megfelelője a magyarban „bíró“ (szerbül: szudac). Ugyanígy nem találja a megfelelő kifejezést a „daidza“-ra sem, magyarul „nagybácsi“.

A fordítás, mint egész, szép és érezhető benne a balladás sejtelmesség. Nyelve friss, néhol modoros, de nem idegenszerű.

A második, aki „Hasszán-aginica“-t magyarra ülteti Szekács József, méghozzá eredetiből, s így természetes, hogy fordítása jóval sikerültebb az előzőnél. Szekács ismeri a szláv balladák mondatfűzésében, ritmusában megnyilvánuló sajátosságokat s él is velük. Erdekes, hogy noha ő tisztázta legelőször a délszláv verselés lényegét s fölismerte, hogy „szerb trocheus“ nincs, mégis trocheusban fordít, mert — ahogy ő mondja — ezzel tartozik olvasóinak. Jellemző azonban, hogy a tízes szótagszám ellen is — nem gyakran —, de vét. A negyedik szótag után azonban mindig betartja a caesurát. Fordítása tartalmi hűség szempontjából nem igen kifogásolható, csak stílusa nehézkes. Fordulatai nem elég természetesek, nem eléggé naivak.

A harmadik fordító Csuka Zoltán volt. Fordítói munkásságát két periódusra oszthatjuk. Első népdal-ballada fordításaira jellemző a túlzott „költői szabadság“ a „deszeterac“ és a negyedik szótag után kötelező cezura be nem tartása. Ez jellemzi részletekben a „Hasszán aga felesége“ c. népdallada fordítását is. Abban különösen a sokat és helytelenül használt „s“ (szerb „i“) használata teszi lehetetlenné a fordítás éneklését.

Csuka Zoltán fordítói munkásságának második korszakában már sokkal jobban vigyáz nemcsak a forma hűséges visszaadására, hanem a tartalom lírai hangulatának, a sejtelmességnek és drámaiságnak az érzékeltetésére is. Ebben a korszakban eltűnik a fordításaiból az artiztikum.

A felsorolt forrásművek közt említett gyűjteménye mindkét korszakát híven tükrözi s mint egész egyike a legjelentősebb magyar nyelven megjelent délszláv népköltészeti gyűjteményeknek.

Hasszán — aginica⁴⁾

Mi fehérlik ott a zöld hegyekben?
Hó az ott tán, avagy hattyúfalka?
Hó ha volna, rég elolvadt volna,
hattyúfalka rég felröppent volna.
Nem hó az ott, nem is hattyúfalka,
hanem tábor, Hasszán aga sátra.
Ő fekszik ott nehéz sebeiben.

⁴⁾ „Asan“ török név s a magyar irodalmi és köznyelvben egyaránt Hasszán-nak mondjuk és írjuk. Most mégsem tartom be ezt a szabályt, mert a délszláv nép is balladáiban következetesen használja kétféleképp és kétféle értelemben; Hasszán-nak, ha a balladában szereplő férfi mellett a nő elvonatkoztatott, képzelt tulajdonságokkal fölruházott és szabadfelfogású, a legtöbbször *tündér*. Aszan-nak pedig akkor írják, ha az aga élettársa a régi mohamedán világ valóságában fölnevelt, annak minden bilincset és elnyomatását tűrő, engedelmességre nevelt lény. (A mi népmeséinkben lásd a János és Jánoska név kétirányú használatát: más-más típust, főhöst jelöl bennük a nép.)

Anyja, húga kerülgetik szépen,
Csak szemérmes, félénk nője késik.
Hogy a sebe már enyhülni kezdett,
így üzente ő hű szerelmének
„Ne várj engem fehér udvaromban,
se udvarban, se a családomban!“
Hogy asszonya a szót megértette,
— szegény még e gondolon vérzett —
nyerítés hallik fel az erkélyre,
S szökken a szép Hasszán-aginica
nyakát törni torony ablakából.
Utána megy szép két kicsi lánya
„Jöjj vissza, jöjj, édes jó anyácska,
nem ez a mi öreg Hasszán-agánk,
hanem bácsink, Pintorovics bátyád“
Megfordulva Hasszán-aginica
bátyjának ölébe hullt zokogva.
„Igen bátyám, lásd e nagy-nagy szégyent,
engem hajt el, anyját emez ötnék!“
A bég szenved, nem beszél egy szót sem,
hanem keze zsebeibe mélyed,
kiveszi selyméből a levelet:
„Gyere vélem anyánk hajlékába.“
Az asszony, hogy elolvasta sorra.
Két fiát im homlokon csókolta,
két lányának orcáját csókolta,
de kicsije még bölcsőben ringó,
válni tőle nehezebben tudott.
Hanem bátyja a kezét megfogta,
kis fiától nehezen elvonta,
így vette föl magához nyeregbe,
így ment véle fehér udvar felé.
Családjánál kis ideig volt csak,
kis ideig, talán csak egy hétig,
a jó asszonyt, jó családból valót,
a jó asszonyt máris sokan kérik,
Köztük legfőbb imoszki bíró volt.
De az asszony bátyjához könyörög:
„Ah, úgy nem kívánom, hidd el, bátyó,
ne adj, ne adj oda senki máshoz,
ne hasadjon meg én szegény szívem,
látva árva, jó gyermekeimet.“
De a bég most nem hallgat reája,
a bíróé léssel te — így mondja.
De az asszony szüntelenül kéri,
írjon bár meg egy fehér levélkét,
küldje majd így imoszki bírónak:
„A leányka szépen köszönt téged
levelében szépen kér most téged,
ha majd összegyűjtöd a násznéped,
hozz jegykendőt néki hosszát, szépet,
hogy majd Hasszán-háznál elmenőben
ne láthassa árva kis magzatit.“

Hogy a bíró e levélkét vette,
a násznépet egyre gyűjtögette,
násznépet gyűjt, indul a leányért.
Jól érkezett násznép a leányig,
egészségben vissza is fordultak.
De a Hasszán-háznál elmenőben,
két kislányka az ablakból nézte,
fiai meg elébe siettek
s anyjukhoz szépen könyörögtek
„Jer vissza, ó, kedves édesanyánk,
hogy mi néked ozsonnázni adjunk.“
Hogy ezt hallja Hasszán-aginica,
a násznagyot imígy szólongatja
„Istenben testvér, nászmenet feje,
állj meg a ménnel ez udvar megett,
ajándékozni engedd gyermekeimet.“
Árváskáit megajándékozta
fiacskáit aranyozott késsel,
leánykáit szép, hosszú köntőssel,
kicsijének, ki bölcsőben ringott,
néki inget, hosszúaljút küldött.
És ezt nézi a hős Hasszán aga
hívogatva két kicsi fiát ő
„Jertek ide, én kedves árváim,
ha anyátok az a „paraszt“ szívű
rajtatok ennyire nem könyörül“
Meghallva ezt Hasszán-aginica
fehér arccal anyaföldre esett,
útjában lelkétől már búcsút vett,
bújában hogy nézte az árvákat.³⁾

X

Két néprománc

A következő két néprománc magyar fordítására még nem akadtam.

1.

Mi fehérlik ott a hegyoldalban,
sötétség az, vagy víz állt meg ottan,
vagy tán tündér, vagy tán mérges kígyó,
vagy a birka maradt el a nyájtól?
Nem sötétség, víz sem állt meg ottan,
nem tündér, meg nem is mérges kígyó,
hanem birka maradt el a nyájtól.
Juhász hajtja birkáit a hegyről,
ott maradt egy birka a legelőn,
hajladozik, messziről fehérlik.

(A „Hrvatske narodne balade i romance“ c. gyűjteményben 1951-ben,
14. old. „Kaj se ono v planini beli“ címmel.)

Úl a lányka szőlő közepében,
 lányka dalol, madárka válaszol.
 Kérdi lányka szőlő közepében
 „Oh madárka, kicsike madárka,
 mért nem dalolsz télen úgy, mint nyáron?“
 Így válaszolt a kicsi madárka
 „Kedves lányka szőlő közepében,
 adjál nékem te édes meleget,
 majd éneklek télen úgy mint nyáron.
 De te lányka szőlő közepében,
 mért nem dalolsz mint édesanyádnál?“
 Mondja lányka szőlő közepében
 „Oh madárka, kicsike madárka,
 adj te nékem anyai meleget,
 éneklek majd mind édes anyámnál!“

(„Majčine milosti“. 10. 54. old.)

Forrásművek

- Abbate Alberto Fortis: „Viaggio in Dalmazia“, Venezia, 1774.
 Vuk Sztefánovics Karadzics: „Mala prstonarodna slavensko-serb-
 ska pjesmarica“, Viena 1814.
 Kazinczy összegyűjtött munkái.
 Kölcsey Ferenc minden munkái, I. kötet, műfordítások c. fejezet.
 Bajza József munkái, Szerb dalok, Talvi és Gerhard szerint c. fe-
 jezet, IX. kötet.
 Vitkovics Mihály „Bácskai regedal“, Aurora, 1827.
 Radics Dusán „Vitkovics életrajza“, Újvidék, 1909.
 Mláden Leszkovác „Mihajlo Vitkovics, njegov život i rad u srpskoj
 i madjarskoj književnosti“, Sremski Karlovci, srpska manastirska štam-
 pariija, 1934.
 Szekács József „Szerb népdalok és hősregék“, Franklin-társulat,
 1887.
 Radics György „Rigómezei dalok“ Zombor, 1882.
 Dömötör Pál „Őszi rózsák“, Zombor, 1895.
 Margalits Ede „Kraljevics Marko“. Olcsó könyvtár, 1899.
 Pero Slepčević „Šta je video Goethe u našoj naronoj poeziji?“, Le-
 topis Matice Srpske, 332. sz.
 Csuka Zoltán „Magyartárgyú délszláv népballadák“, Kalangya, XI.
 évf. 3. sz.
 Dr. Kliér Jenő „A szláv hitrege“, Kalangya, IV. évf. 4. sz.
 Horváth János „A magyar irodalmi népiesség Faludytól Petőfiig“,
 Budapest, 1927.
 Kopitar Jan „Asan-Aginica“ 1813.
 Szerb Antal „Magyar irodalomtörténet“.
 Veszelinovics Magdolna „A délszláv népköltészet felfedezése a né-
 met és magyar irodalomban“, Budapest, 1946.
 Csuka Zoltán „Délszláv népballadák“, Budapest, 1946.
 „Hrvatske narodne balade i romance“, Zagreb, 1951.
 „Srpske narodne junačke pesme“, Beograd, 1922.
 Bori Imre „Versek a horvát népköltészetből“, Ifjúság, VIII. évf.
 340. sz.